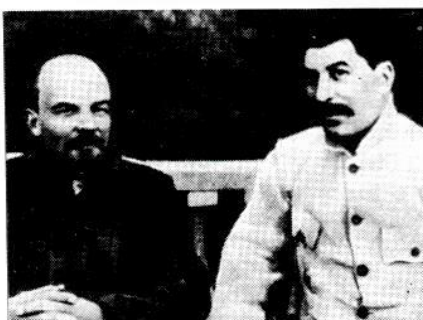

פטרסבורג / פטרוגראד / לנינגראד (מחק את המיותר) עלייתו ונפילתו (?) של המיתוס המכונן הסובייטי

ד"ר מעוז עזריהו*

לנין בצילום משנת 1922
(דמותו של סטאלין צורפה
לתמונה שנים מספר לאחר
מכן).

מתוך הספר: A.J.P. Taylor *Revolutions and Revolutionaries*, Oxford University Press, 1981

● כשלון הפיכת אוגוסט
האיץ גם את התפוררותו של
המיתוס המכונן בברית-
המועצות. עמידתם של אזר-
חיס מול טנקים, באוגוסט
'91, ומותם של שלושה מהם,
מספקים את היסודות הנחו-
צים להולדתו של מיתוס
חדש, מיתוס לידתה של הדי-
מוקרטיה הרוסית.

עם יציאת הטנקים ממוסקבה, ומיתר
ערי ברית-המועצות, באותם ימי אוגוסט
הסוערים, החל תהליך ניתוח האנדרט-
אות והחלפת שמות הרחובות. אלה הם
סימנים מובהקים של כל שינוי מהפכני,
המבשרים את כתיבתו מחדש של המי-
תוס הקולקטיבי, באמצעות הערכה
מחדשת של הגיבורים החברתיים, ומס-
מנים באופן המובהק ביותר את התפור-
רותו של הסדר הקיים. מאמר זה מוקדש
לבנייתו של המיתוס הסובייטי, מיתוס
מכונן, שהיה קשור בקשר של תלות הד-
דית לסדר הפוליטי-חברתי, הידוע גם
בכינוי "השיטה הסובייטית".

מיתוס זה הגדיר באופן מובהק את
הזהות הסובייטית, אותה ביקש השלטון
הקומוניסטי לעצב. התפוררותו של המי-
תוס הסובייטי היא חלק בלתי-נפרד
מתהליך התמורה העובר על החברה
בברית-המועצות בימים אלה. המדובר
הוא בתהליך מורכב, שאם אמנם יצליח,

* היסטוריון וחוקר תרבות, אוניברסיטת
תל-אביב.

● התפוררותו של המיתוס הסו-
בייטי היא חלק בלתי-נפרד
מתהליך התמורה העובר על
החברה בברית-המועצות בימים
אלה.

● לידתו של המיתוס היא בני-
סיון האנושי לתאר בצורה סיפו-
רית את יצירתם של הדברים.
כל סדר פוליטי-חברתי "נתמך"
ומיוצג על-ידי מיתוס מכונן
אופייני.

● הנחלתו של המיתוס היא מר-
כיב נכבד בתהליך החיברות
(סוציאליזציה), וכאן שמור תפ-
קיד מרכזי למערכת החינוכית
הפורמאלית.

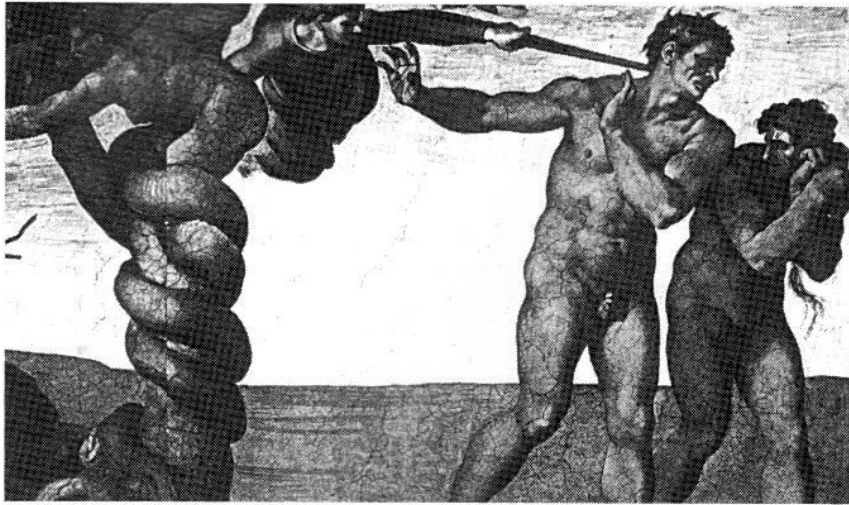
● המהפכה בברית-המועצות
הולידה שני גיבורים: ההמון
המהפכני, ולעומתו הגיבור
היחיד: לנין. למיתוס המכונן הו-
סיף סטאלין גיבור נוסף: את
עצמו.

● מחיקתו של סטאלין מהמי-
תוס המכונן, ב-1961, לוותה
בניתוח פסלים ובהסבת שמם
של ערים ושל רחובות. עם היע-
למו של סטאלין שב לנין והיה

לגיבור המרכזי.

● מלחמת-העולם השנייה,
המוכרת בברית-המועצות
כ"מלחמה הפטריוטית הגדו-
לה", שימשה כור היתוך ומ-
קור לחוויה קולקטיבית, שנו-
צלה ליצירת מיתוס כל-
סובייטי, של הגנה על
המולדת.

● במסגרת ה"פתיחות", או-
תה הביא עימו גורבאצ'וב,
נפתח המיתוס המכונן
הסובייטי, שהיה טאבו מבחי-
נתו של הדיון הציבורי,
לזיכוח.

גירוש אדם וחוה מגן עדן (מיכלאנג'לו, קטע מן הקפלה הסיסטינית)
המיתוסים הקדומים היו "מיתוסים של בריאה"

ביטוי לאותה "הרוח הלאימית", השורה על האומה כולה. חוקי ההיסטוריה מחלי- פים את התערבותם הבוטה של האלים, כפי שהיה מקובל במיתוסים מכוננים, שבהם השלטון הוא ביטוי לרצון האלים. הגיבורים, המרכיב המרכזי של כל סיפור, ושל מיתוס מכונן בפרט, הם ביטוי ל"רוח הקיבוצית", הם הדגם לפעולה חברתית, אך בה בעת הם מהווים ביטוי של "הכוחות הגנוזים" הטמונים בקבוצה – אותם הכוחות הנעשים לביטוי שלהם, ושאת פעולתם הם מאפשרים במעשיהם. תהליך יצירת המיתוס מבוסס על שימוש בעובדות היסטוריות, שנבחרות לפי הת- אמתן התפקודית. המדובר הוא בתהלי- כים של בחירה מודעת, של עיבוד ושל זיכור, של שיחזור ושל מיחזור, ובמקרה שהחומר המצוי ברשות יוצרי המיתוס הוא דל, ניתן תמיד להמציא ארועים וגיבורים, לזייף תעודות ולשפץ עובדות.

הגבורה והמיתוס

שילובם של אירועים היסטוריים במיתוס המכונן אינו מוגבל דווקא לאירועים מן העבר הרחוק. אירועים בעלי חשיבות רבה לכינונו ולשימורו של הסדר החברתי- פוליטי עוברים לעיתים קרובות תהליך של מיתולוגיזציה, ומשולבים במיתוס המכונן. במקרים כאלה, האירוע ההיסטו- רי הוא בעת ובעונה אחת גם חוויה קול- קטיבית (הנחווית כמובן באופן אישי).

יביא להיווצרותו של מיתוס חדש, שיהיה מוזהה עם הסדר החדש, ההולך ומתגבש ל- גד עיינו, בתהליך רצוף יסורים ואי- בהירויות.

מיתוס – סיפור ההתהוות

סדר פוליטי-חברתי איננו רק אוסף של יח- סי כוחות ושל הליכי מנהל וממשל, המתפק- דים ברמות שונות של יעילות. כל סדר פוליטי-חברתי "נתמך" ומיוצג על-ידי מי- תוס מכונן אופייני, "המספר" את סיפור ההתהוות. סיפורו של הסדר הקיים הוא גם ההסבר וההצדקה לקיומו. הוא מפרש את הסדר החברתי-פוליטי השולט, המעניק לו ולפעולותיו משמעות – ובה בעת מספק לו את הלגיטימציה החיונית לתפקודו. המי- תוס המכונן וסמליו האופייניים מהווים מג- זר חשוב של התרבות, ונוכחים באופן מת- מד בערוצים השונים של התקשורת החברתית. בנוסף, כדאי לשים לב לכך שמי- תוס מכונן מגדיר את "הזהות" האופיינית לסדר הפוליטי-חברתי, בהיותו הגורם המשותף בין "צרכני" המיתוס (ובכך מגדיר "זהות" במובנו הראשוני של המושג), תוך כדי כך שהוא מגדיר ומנסח את יחסייהם עם הסדר החברתי-פוליטי הקיים.

מיתוס, במשמעות הנדונה כאן, הוא סיפור מקודש. זאת היא המשמעות הראשונית והכללית ביותר של המושג. הסיפור, שעליו מדובר כאן, אינו בהכרח סיפור אמיתי: הא- מת של המיתוס אינה מותנית באמת "אובייקטיבית" ובהוכחות חיצוניות, אלא במיתוס עצמו. המיתוס נכון כל עוד הוא קיים ומתפקד בסיפורו של סדר חברתי-פו- ליטי קיים. חוסר הקשר ההכרחי בין "מיתוס" ו"אמת" הוציא למיתוס שם רע, וכך קרה, שבשימוש הרווח של המושג, דו- קא היבט זה הוא שמודגש, והמונח "מיתוס" נעשה למושג נרדף ל"בדיה" או ל"מעשייה", שאין לה אחיזה במציאות ובעובדות.

לדתו של המיתוס היא בניסיון האנושי לת- אר בצורה סיפורית את יצירתם של הדברים: של היקום, של השלטון ושל החברה. המיתוסים הקדומים היו "מיתוסים של בריאה", אלה שתיארו באמ- צעות סיפורים, לעיתים מדהימים ביופיים ובעושרם, את בריאת העולם ואת היווצרות הדברים. סיפור בריאת העולם בספר בראשית, או סיפורם של הילידים האוסטר-

ליים על האבות הקדומים ב"עידן החלום", הם דוגמאות למיתוסים של בריאה. מיתוסים אלה יצרו גוף של סיפו- רים – מיתולוגיה – בה שימשו בערבו- ביה אלים, אבות קדומים, חצאי אלים וגיבורים אנושיים. אלה היו הגורמים הפ- עילים ביצירת העולם המוכר, שהיו אחר- אים ליצירת הטוב והרע, שמעשיהם יש להם השפעה על מסילות הכוכבים ועל המחזוריות בטבע. המיתוס הוא תיאור והסבר המאורגנים בצורת סיפור, שהוא האופן הפשוט אך גם היעיל ביותר לארגון של "עובדות", של קשרים סיבתיים ושל היסקים פרשניים.

בין המיתוסים, חשיבות מיוחדת נודעת למיתוס המכונן, הפוליטי-חברתי. מקדמת דנא דאגו שושלות ליצור מיתוס מכונן, ש"יספר" את ההתהוות, ויעניק להן את הלגיטימציה לשלט. בימי קדם קשר המי- תוס המכונן את השושלת לכוחות השול- טים ביקום, לעיתים קרובות באמצעות האלהת השושלת, או זיהוי מקורה בגיבו- רים קדומים, שפעלו בתקופת הדמדומים של הבריאה. המיתוס המכונן המודרני הוא מיתוס חילוני. מיתוס מכונן מסוג זה אינו נזקק להשראה אלוהית; ההיסטוריה, היא ש"מגויסת" לתפקיד מתן הלגיטימציה הפוליטית. מיתוסים כאלה הם דימוקר- טיים באופיים, כיוון שסיפור ההתהוות, שהם מספרים, אינו של שושלת, אלא של עמים, שהפרטים המרכיבים אותם – חס- רי ערך כשלעצמם אל מול התהליכים ההי- סטוריים – הם מרכיבים שווי ערך של הקולקטיב. מלכים ושושלות אינם אלא

הטוב ביותר של המיתוס המכונן במיר-קס החברתי.

המיתוס הסובייטי – היחיד וההמון

המיתוס המכונן הרוסי היה מיתוס אימפ-ריאלי של השושלת השלטת. סופו של מי-תוס מכונן זה בא עם התמוטטות השל-טון הצארי ב-1917. אולם רק ב-1920, עם תום מלחמת האזרחים בין ה"אדומים" וה"לבנים", התבסס הסדר החברתי החדש, המהפכני-קומוניסטי, וב-עקבותיו החל מתגבש מיתוס מכונן חדש, הוא המיתוס הסובייטי, שבא להחליף את המיתוס המלוכני-אימפריאלי הקודם. האידיאולוגיה המרקסיסטית הביאה עימה כנדוניה גיבורים חדשים, גיבוריה של תנועת הפועלים הבינלאומית, שה-שובים ביניהם היו כמובן מארקס ואנגלס. אך אלה ביטאו את המימד הא-ניברסלי של המיתוס הסובייטי. עיקר מרכיביו של המיתוס הסובייטי היו "חומרים מקומיים", מהם עובדה הזהות הסובייטית, זו המאפיינת את הסדר החברתי-פוליטי החדש, ומשותפת לכל אזרחי המדינה הסובייטית. הזהות הס-בייטית נועדה לבוא במקומן של זהויות לאומיות ואתניות מסורתיות, ולהיות "מכנה משותף" בין רוסי מנובגורוד, טא-טרי מקרים, מוסלמי מערבות קאזאכס-טאן וארמני מיריוואן. המיתוס המכונן הסובייטי נועד ליצור את "האדם הסובייטי" החדש, המגדיר עצמו באמצ-עות שייכותו לישות הפוליטית-חברתית, המזוהה עם המיתוס המכונן הסובייטי.

אך מה היה אותו המיתוס המכונן? החוויה המצרפת של המהפכה, ומלחמת האזרחים העקובה מדם, שבאה בעקבותיה, שימשו חומר-גלם מתאים למיתוס ה"לידה" של הסדר הסובייטי המהפכני. המיתוס עובד מאוחר יותר בע-זרת כלים סטנדרטיים. "יום המהפכה", הוא ה-7 בנובמבר, היה ליום החג הלאומי של ברית-המועצות, והנציח את "לידתו" של הסדר המהפכני בלוח השנה הסובייטי בהתאם לדגם המקובל. ה"7 בנובמבר" מילא בברית-המועצות תפקיד מקביל לזה שממלא ה-"14 ביולי" בצרפת, או "יום העצמאות" בישראל, שתפקידם הוא "להחיות" ו"לשחזר" את לידתו של הסדר הפוליטי-חברתי, ולאפשר את חוויית הסימבולית של ה"לידה" באמצ-עות הקדשת יום מיוחד, קבוע, לציון

האנדרטה למגיני תל-חי (הפסל: אהרן מלניקוב)
אתר לתקשורת קולקטיבית עם המיתוס

רים את אירועי העבר, גם אם מטרתם המוצהרת (והדבר נכון במיוחד בחברות פתוחות) היא לדה-מיתולוגיזציה של ההיסטוריה, תורמים גם הם לנוכחותו המתמדת של המיתוס בשיח הציבורי. המיתוס נוכח בתגים ובמי הזיכרון, המו-קדשים לאירועים ולגיבורים היסטוריים. קברי גיבורים או אנדרט-אות הם אתרים מקודשים לתקשורת הקולקטיבית עם המיתוס, כשהטקסים הנערכים באתרים אלה אינם אלא כלי לתקשורת של הפרט עם המיתוס, ולכן גם מהווים הפגנה של הזהות הקולקטיבית. אופן נוכחות נוסף, חשוב לא פחות, הוא הזיהוי שיוצרים בוני-המי-תוס בינו ובין הסביבה המיידית. המי-תוס משולב בנוף הגיאוגרפי (אתרים הי-סטוריים ואנדרטאות) ובטופוגרפיה העירונית. שמות ערים ורחובות מנציחים את שמות הגיבורים המיתולוגיים, וכך מבטיחים להם חיי נצח סימבוליים. דמויות הגיבורים מונצחות על שטרות כסף ובולים, מה שמבטיח את חדירת המיתוס לרבדים הבסיסיים ביותר של הקיום החברתי. המיתוס פועל, לפיכך, בדרגות שונות: באופן חגיגי ופורמאלי, כמו בטקסים לאומיים מורכבים, אך בה בעת הוא חלק אינטגרלי של היום-יום. בכך אין להפחית מחשיבותו; להיפך. בכך מושגת מטרה רצויה ביותר – שילובו

במקרים אלה, תהליך העיבוד למיתוס דורש עיבוד האירועים ההיסטוריים בפ-ריזמה האידיאולוגית המתאימה, ומתן ההסברים וההקשרים המתאימים, המשלבים את המרכיב המיתולוגי החדש במיתוס המכונן הקיים. מאבקי גבורה, במיוחד אלה הקשורים ישירות בהיווסדו של הסדר החברתי-פוליטי, מהווים חומר מתאים מאין כמוהו למיתולוגיזציה, כשכאן ההקרבה העילאית והניצחון הסופי (המתבטא בהיווסדו של הסדר החברתי-פוליטי שאחראי לתהליך) הם שמשמשים עיקרו של סיפור ה"לידה". דוגמה קרובה לתהליך המתואר כאן היה שיבוץ המאבק ההירואי של מלחמת הע-צמאות והכרזת המדינה, בשיאו של מי-תוס ה"לידה מחדש" של הריבונות היהודית, בדמותה של מדינת ישראל. אין המדובר כאן בעבר רחוק או בתור זהב קדום אלא באירועים וכוונות שזוכו ועברו תהליך מידי של מיתולוגיזציה. המעורבות וההשתתפות האישית בתה-לך ה"בריאה" מספקים למיתוס עוצמה רגשית רבה במיוחד. במשך הזמן, ובאופן טבעי, עם התמעטות מספרם של אלה שהשתתפו באופן אישי בחוויה המיתולוגית, מקבל המיתוס מימד פורמאלי. אז גם נוצרת פרספקטיבה הי-סטורית מתאימה להבנת ה"סיפור" במ-סגרת המיתוס המכונן. מהם אופני נוכחו-תו של המיתוס המכונן במרקם החברתי? המיתוס אינו אידיאה אפלטונית, המועברת באופן ישיר לתוד-עת הפרט, המגדיר באמצעותו את זהותו הקולקטיבית. המיתוס המכונן נוכח דרך קבע בתקשורת החברתית. הנחלתו של המיתוס היא מרכיב נכבד בתהליך החי-ברות (סוציאליזציה). כאן שמור תפקיד מרכזי למערכת החינוכית הפורמאלית. חשיבות רבה נודעת ללימוד "ההיסטוריה", שאינה מספקת אמת מד-עית אלא אמת מיתולוגית. במקביל נע-שה שימוש גם באמצעים חינוכיים פחות פורמאליים: ספרים וסרטים היסטוריים משחזרים ומחיים תקופות ואירועים, תוך שהם נוטים להתרכז בסיפוריהם האישיים של הגיבורים ההיסטוריים. הטלוויזיה משדרת סדרות היסטוריות – דוקומנטריות או דרמות היסטוריות – ה"משחזרות" חלקים נבחרים של המי-תוס המכונן: "עמוד האש", עם כל הקפ-דתה על "אובייקטיביות מדעית", אינה אלא כלי להעברת המיתוס המכונן הצי-וי בעזרת המדיום התקשורתי החשוב ביותר של המאה ה-20. עיתונים המספ-

שני גיבוריה של המהפכה, ובה בעת הגדי-
רה בבירור את היחסים ביניהם: היחיד
מל ההמון, המנהיג והמונהגים. תפקידו
המיתולוגי של לנין היה זה של "האב
המייסד", שפולחנו הוא דגם מקובל לשי-
בוץ "לידת" הסדר הפוליטי-חברתי במי-
תוס המכונן. האב המייסד הוא הגיבור
האחראי ליצירתו של הסדר החדש, ותפ-
קידו הוא זה של ה"בורא", האחראי לפעו-
לת היצירה והבנייה. פולחן "האב
המייסד" היה לחלק בלתי נפרד מן המי-
תוס המכונן בערים היווניות הקדומות,
ש"זוהו" עם "האב המייסד" שלהן. בעידן
המודרני, שכוחים פולחנים כאלה במיוחד
באותם המקרים בהם הסדר הפוליטי-
חברתי החדש הוא סדר מהפכני. הציונות
רואה בהרצל את "האב המייסד" שלה,
בעוד ג'ורג' וושינגטון מתפקד כ"אב
המייסד" במיתוס המכונן האמריקני.

תהליך השגבתו של לנין והתגבשות פולחן
"האב המייסד" הקשור בו ובפעולו החלו
מיד לאחר מותו, בינואר 1924. שמו של
לנין הונצח באמצעות שמה של העיר הש-
נייה בגודלה בברית-המועצות, פטרוגרד.
עד להחלפת השם היה סט. פטר הקדוש
המגן על העיר; שמו של הקדוש, באופן לג-
מרי לא מקרי, היה זהה לשם מייסדה, הצ-
אר פטר הגדול (במלחמת-העולם הראשו-
נה שונה השם המקורי, פטרבורג, בעל הצ-
ליל הגרמני, לפטרוגרד, שלא ניתן היה
להטיל ספק בהיותו רוסי). האירוניה ההי-
סטורית הייתה, שלנין החליט להעביר את
הבירה מפטרוגרד למוסקבה, אך פטרוג-

המון הפועלים, בכרזה סובייטית
הזהות הסובייטית נועדה להחליף זהויות לאומיות ואתניות מסורתיות

ההמון המהפכני, המלחים והפועלים, שב-
סדר ובמשמעת פעלו בהרמוניה עם צו
ההיסטוריה והקריבו עצמם למען יצירתו
של הסדר המהפכני. ההמון המהפכני היה
חסר שם, אך דיוקנאותיהם הנלהבים של
המהפכנים, נחושי ההחלטה, הופיעו בכר-
זות של המהפכנים ובציורים, ששחזרו
אפיונות מהפכניות מרכזיות. לעומת
ההמון עומד הגיבור היחיד, זה שהיה תמ-
צית הרוח המהפכנית, מארגן המהפכה וה-
אידיאלוג שלה, מי שגילם את המהפכה
הסובייטית: לנין. איקון מהפכני סטנדרטי
הציג את לנין, הנואם אל מול ההמון,
תמונה שהייתה להיצג קונבנציונאלי של

האירוע. סופרים כמו אלכסנדר טולסטוי
(אחייו של לב טולסטוי), שהיגר בתקו-
פת המהפכה לחו"ל ושב מאוחר יותר,
כתב את אפוס המהפכה והמלחמה של
אינטלקטואל עירוני, המצטרף לאחר לב-
טים ותהפוכות למהפכה. מיכאיל שולו-
חוב תיאר ב"דון השקט", עליו קיבל את
פרס נובל לספרות (ושמהווה עדיין נושא
למחלוקת האם מדובר ביצירה מקורית
או בפלגיאט), את האירועים
מנקודת-מבטם של קוזאקים. בימאי
הקולנוע סרגיי אייזנשטיין תיאר בסרטו
המפורסם "אונגית הקרב פוטיומקין"
אפיונה מתולדות המהפכה של 1905,
שנכשלה אמנם, אך שולבה במיתוס
המכונן הסובייטי, כנסיון הרואי להביא
לקיצו של הסדר הישן, המנצל והמושחת.
בשנות החמישים הלחין דימיטרי
שוסטקוביץ' את הסימפוניה מס' 11,
המוקדשת למהפכת 1905, ואת הסימפו-
ניה מס' 12, המוקדשת למהפכת 1917.
ציירים רבים הקדישו את מרצם לתיאור
אפיונות מהפכניות, כמו "לנין הנואם",
או "ההסתערות על ארמון החורף". כל
אלה תיארו והביעו את מיתוס ה"לידה"
של הסדר החדש. הכלים היו אמנותיים,
אך המדובר הוא באמנות מגויסת, שנועד
לה תפקיד מוגדר: ליצור ולהפיץ את
המיתוס. יום ההסתערות על ארמון
החורף, ה-7 בנובמבר, הוכרז כחג הלאומי,
וציונו היה לחגיגת לידתו של הסדר
הסובייטי, בדומה ל-14 ביולי בצרפת,
יום ההסתערות על הבסטיליה, שהוא
היום בו חוגגת צרפת את לידתו הסמ-
לית של הסדר הרפובליקני.

המהפכה הולידה שני גיבורים: האחד היה

חיילים רוסיים מצטרפים למהפכה, 1917
החווייה המצרפת של המהפכה שימשה חומר גלם ללידתו של המיתוס

משהו לדבר מוגדר וברור, שקל לזהותו ולהזהות אתו. פולחן האישיות הוצג כביטוי אותנטי לדרישת העם. למעשה המדובר היה בהכוונה תמידית מהמרכז הכל-יכול, ששליטתו במדינה ובחברה הייתה מוחלטת, אם כי אין לזלזל בהצלחת התעמולה הרשמית ביצירת הזהות עם המנהיג. דגם דומה הופיע גם בגרמניה הנאצית ובאיטליה הפאשיסטית. למעשה המדובר היה בהחייאתו של דגם תרבותי, שהופיע במזרח התיכון הקדום, ומשם התפשט לשאר ארצות הים התיכון. הפרעונים היו שליטים-אלים, ואלכסנדר הגדול אימץ את הדגם והכריז על עצמו כאל. גם הקיסרים הרומיים עברו תהליך של האלהה, ובכך נוצרה זהות בין הסדר הקוסמי ובין הסדר הפוליטי-חברתי. פולחן השליטים במזרח הקדום היו למעשה פולחנים של הסדר הפוליטי השליט (פולחן זה לא בישר כמובן טו-בות ליהודים, שדתם אסרה עליהם פולחן נים אלה, מה שהובן כדחיית השלטון המרכזי, על כל המשתמע מכך).

המיתוס החדש נכתב תוך כדי מחיקה

פולחן האישיות של סטאלין לא נבע מה- צורך הפסיכולוגי של השליט בקרמלין

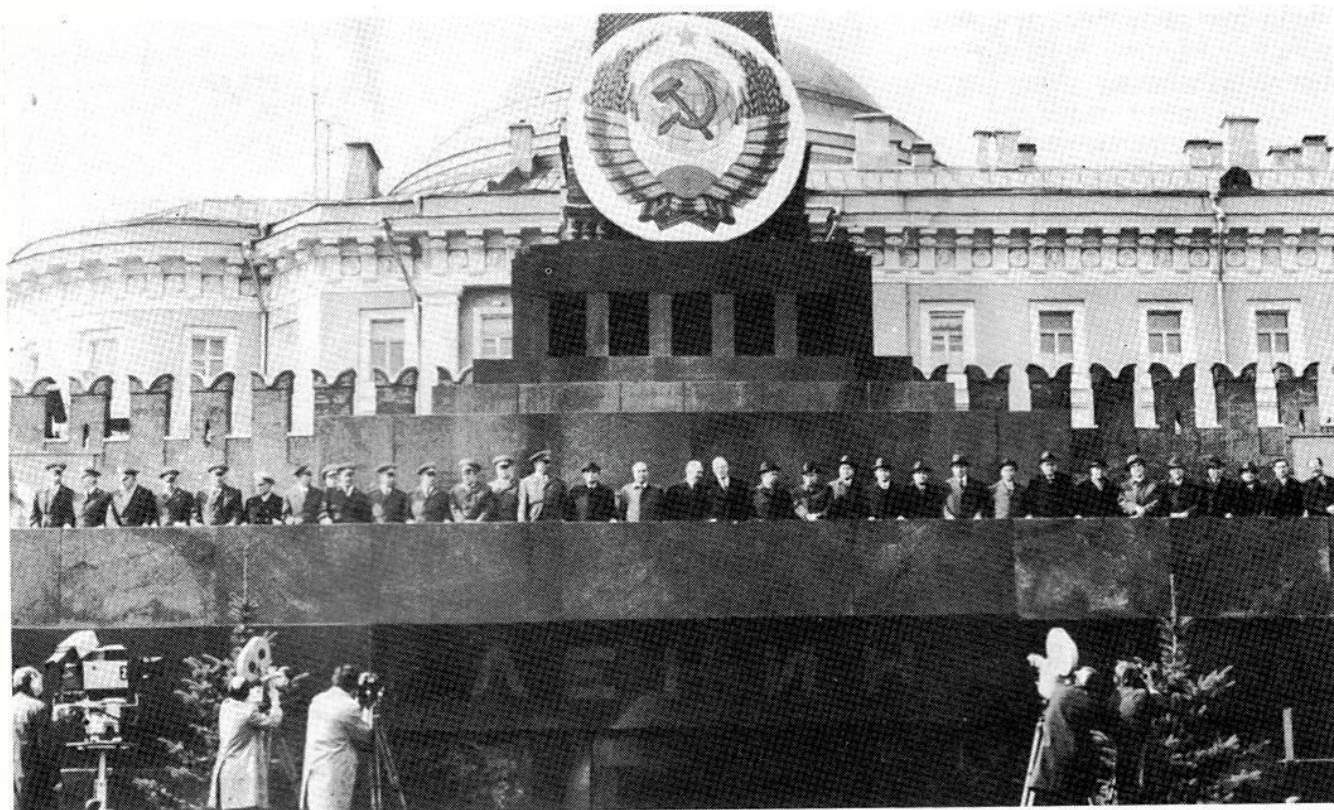
לנין בפני המון, בכיכר האדומה, ה-1 במאי, 1919
שני גיבורי המהפכה: היחיד וההמון

מהפכת אוקטובר, בציור
הכלים - אמנותיים, האמנות - מגויסת

ושל הבתולה), שולבו באופן הדוק במיר-קם החברתי. לנין נעשה לסמל הייצוגי של הסדר הסובייטי. נוכחותו המתמדת הייתה תזכורת קבועה לקיומו של הסדר החברתי-פוליטי, שהוא היה האב המייסד שלו, לקדוש ולפטרו המדינה הסובייטית. ב-1924 הייתה הנצחתו של לנין תוצאה של הערצה ספונטאנית. אך עד מהרה מו-סד פולחן לנין על ידי השלטון המרכזי. לכך היה אחראי סטאלין, שעשה שימוש נמרץ בסמל, כדי לגבש את המיתוס המכונן הסובייטי, במסגרת מאמציו לבניית החברה בברית-המועצות, לפי הדגם של "סוציאליזם בארץ אחת". מיסוד הספונטאניות היה חלק בלתי נפרד של השיטה הסטאלינית, אלא שסטאלין הוסיף למיתוס המכונן גיבור נוסף: את עצמו. פולחן האישיות של סטאלין, שהופיע בצורה מפורשת כבר בשנות השלושים, לא היה פולחן של גיבור מת, אלא של שליט חי, ופעיל ביותר. סטאלין עשה עצמו לסמל המייצג של הסדר ושל השיטה הסובייטית, להתגלמות הזהות הסובייטית, וזוהה עם המולדת: קריאת הקרב של חיילי הצבא הסובייטי, במלחמת-העולם השנייה הייתה למען העם, המולדת וסטאלין... להאנשת הסדר הפוליטי-חברתי באמצעות המנהיג יש יתרון, כיוון שבכך מגולם הסדר המופשט

ראד הייתה העיר בה התחוללה ההסתע-רות על ארמון החורף של הצאר, אירוע שהיה לחלק מרכזי של מיתוס המהפכה. במסגרת הפולחן המתגבש הוחלט להקים ליד הקרמלין מאוזוליאום, שם תישמר גופתו החנוטה של לנין לנצח. ב-1923 נתגלה במצריים קברו של תות-אנח-אמון, עם גופתו החנוטה; הגילוי הצית את הדמיון בכל רחבי העולם. המצרים, בני הפירמידות, הוכיחו שוב כי למדו כיצד להבטיח לשליטיהם חיי נצח. השפעת הגילוי הארכיאולוגי על צירי הסובייט העליון הייתה חד-משמעית, והם החליטו לאמץ את הדגם המצרי ולהבטיח גם לאב המייסד של ברית-המועצות חיי נצח. גופתו החנוטה של לנין הונחה במאוזוליאום, והייתה לאתר מקודש, אליו עלו לרגל אזרחים סובייטיים. לזכרו של לנין נקראו שמות רחובות מרכזיים, אוניברסיטאות, בתי ספר, אוניות, בתי חרושת, ומאוחר יותר, לאחר הקולקטיביזציה של החקלאות, גם קולחוזים. כל עיד הקימה בכיכר המרכזית אנדרטה לזכרו של האב המייסד: לנין מת, אך ייצוגיו השונים, אם באמצעות שמו, או האיקו-ניות המגולפים, המצוירים והמצולמים שלו (ולאיקוניות, יש לזכור, היה מעמד מיוחד בתרבות הרוסית הקדם-מהפכנית, אלא שאז היו אלה איקוניות של הצלב

הצמרת הסובייטית (בתקופת ברזינייב) על במת ההצדעה (על המאוזוליאום של לנין)
לאב המייסד הובטחו חיי נצח

לין הופיעו על המפה גם שמות נוספים: קירוב (קירוב שבפדרציה הרוסית וקי-רובאבאד באורביידז'אן), סוורדלובסק, פרונוזה, הסופר גורקי, קלינין (פעמיים): קלינין שבתחומי הפדרציה הרוסית וקלינינגראד, לשעבר קניגסברג שבפרו-סיה המזרחית). המרשל וורושילוב "זכה" גם הוא בשתי ערים: וורושילוב ו-וורושילובגראד. סטאלין דאג לערוך את מיתוס המהפכה הבולשביקית ולהגדיר מחדש את הגיבורים מזה ואת הנבלים מזה. הוא הקפיד על כך שיריבו הפולי-טיים יקבלו את תפקיד הבוגדים והנב-לים במיתוס הסובייטי. בין קרבנותיו של סטאלין בולטים במיוחד שלושה מהא-בות המייסדים של הסדר הסובייטי (שלושתם, אגב, ממוצא יהודי): זינובייב, קאמינייב וטרובצקי, מייסדו של הצבא האדום, שנעשה לארכי-בוגד המיתולוגי, ומילא את תפקיד השטן, מקור כל הרע, האויב התמידי של הסדר הסובייטי. ההחלטה הספונטאנית להסב ב-1924 את שמה של פטרבורג ללנינגראד, הש-פיעה בדיעבד באופן יסודי על הגיאוגרפיה הסובייטית. קרובי השליט הוכרזו לגיבורי המיתוס הסובייטי וזכו לחיי נצח. עקרון

אך הוא היה כל-יכול: "סופר-מן" אינטלקטואלי, גאון צבאי, כלכלן ובלשן מהדרגה הראשונה, מומחה לביולוגיה ולפיסיקה, לספרות ולמוזיקה. סטאלין היה משכמו ומעלה, "שמש העמים" ותקוותם. מימד על-אנושי נוסף הובטח על ידי נוכחותו המתמדת של המנהיג, בכל רובדי החיים, באמצעות תמונותיו, פסליו והאיקוניות שלו, שלא ניתן היה להימלט מהם: המנהיג הצליח להתגבר על חוק ראשון במעלה בפיסיקה, לפיו אובייקט אינו יכול להימצא בעת ובעונה אחת ביו-תר ממקום אחד. התוצאה המיידית הייתה, שההיצג העליון של הסדר הפוליטי-חברתי, היה לחלק בלתי נפרד מחיי כל אזרח. בנוסף לאנדרטאות ולשמות רחובות, כיכרות, בתי ספר וכי נקראו ערים ברפובליקות שונות על שמו. העיר צאריצין, שעל הוולגה, שעל כיבושה במלחמת האזרחים פיקד, נקראה סטאלינגראד. בנוסף הופיעו גם סטאלינאבאד, סטאלינו, סטלינו-גורסק וסטאלינאקאן על המפה הסובייטית. סממניו של פולחן האישיות היו דומים לאלה של פולחן לנין, "האב המייסד". או-לם יש לשים לב כי בנוסף ללנין ולסטא-

בכרת ההמונים בו כבאל חילוני (המארקסיזם, כידוע, דוגל במטריאליזם מוחלט). במידה רבה סיפקו פולחן לנין ופולחן האישיות של סטאלין תחליף-דת להמונים. נקודה בעייתית במקצת הייתה שילוב פולחנים אלה במיתוס הסובייטי. הפתרון היה אלגנטי: סטאלין מעולם לא שלל את תפקידו של לנין כ"אב מייסד" וכ"מורה הגדול". להפך: סטאלין ראה עצמו כתלמידו של לנין וכממשיך דרכו. לנין המת לא איים על סטאלין החי. למע-שה הוא שימש כמקור לגיטימציה עיקרי לפעולותיו של סטאלין (הצוואה המפורס-מת של לנין, בה הזהיר מתאוות הכוח של סטאלין, לא פורסמה מעולם בברית-המועצות). האיקון הרשמי הציג את שר-שרת האצלת הסמכות והמרות: דיוקנאו-תיהם של מארקס-אנגלס-לנין-סטאלין הוצגו בשרשרת, שבה החוליה האחרונה, סטאלין, נסמכה על אלה שקדמו לה. השגבתו של סטאלין, תלמיד הסמינר לכמרים לשעבר בגרוזיה, לבשה ממדים כמו-דתיים, אם כי השפה הליתורגית היי-תה חילונית במובהק. סטאלין לא תואר כ"אל": הטוהר האידיאולוגי אסר זאת, באיסור חמור. סטאלין היה בן-תמותה,

עות גיבורי, נכתב תוך כדי מחיקה: שיאו של פולחן סטאלין היה ללא ספק בחגיגות יום הולדתו ה-70, בשלהי דצמבר 1949. לציון מועד זה נערכו טכסים רבי-רושם ומה שחשוב במיוחד: פולחן סטאלין, על סממני האופייניים, "הועתק" לווארשה ולפראג, לבוקרשט ולבודפשט (יוגוסלביה הייתה פטורה: באותה העת התחולל בה מאבק האית-נים בין טיטו וסטאלין, על נושא הכפפתה של יוגוסלביה למערכת הסובייטית), מה שביטא באופן מודגש את הסטאליניזציה של החיים הפוליטיים בארצות שסופחו לאחר המלחמה לתחום ההשפעה הסובייטי. המיתוס הסובייטי וגיבורי הייצוגיים שולבו במיתוסים הלאומיים המקומיים, במה שהיה שיאו של תהליך הסובייטיזציה של מזרח אירופה. תחילת סופו של פולחן האישיות הסטאליני בא ב-1956, בוועידה ה-20 המפורסמת, במהלכה הוקיע חרושצ'וב את פשעי סט-אלן ומשטר. אולם, מחיקתו של סטאלין מהמיתוס המכונן הסובייטי אירעה רק ב-1961, עם סילוק כל היצגיו מהחיים הציבוריים. גופתו הורחקה מהמאוזוליאום, בו נקבר לצידו של לנין, שמש של רחובות ושל ערים הוסב: סטאלינגר-אד נעלמה מהמפה והופיע שם חדש, גיאוגרפי באופיו ולכן חסין שינויים: וולגהגראד. הפסלים נותצו. תהליך זה פקד בעת ובעונה אחת גם את מזרח אירופה: "שדרות סטאלין", במזרח ברלין, למשל, נעשו ל"שדרות קארל מארקס". יוצאות מהכלל היו סין, שרא-תה בדה-סטאליניזציה בגידה בעקרונות האידאולוגיים, ואלבניה הזעירה, שאנדר-טאות סטאלין נותרו בה כעדות, למה שהיה פעם פולחן אדיר ממדים. אולם הדה-סטאליניזציה של המיתוס לא ביש-רה אלא "תיקון טכני" במיתוס המכונן הסובייטי: עם היעלמו של סטאלין שב לנין והיה לגיבור המרכזי.

המלחמה הייתה כור-מצרף לזהות הסובייטית

עם הסבת שמה של סטאלינגראד לוולגהגראד, נעלם מהמפה שם שהיה למרכיב הירואי במיתוס הסובייטי: הקרב על סטאלינגראד, שם הקריבו סטאלין והיטלר מאות אלפי חיילים. סטאלין הכ-

סטאלין, מתחת לתמונתו של קרל מארקס תחליף-דת להמונים

חידושים מעניינים. בהתאם לאופי השלטון, ההחלטות על הנצחה ועל כיבוד מסוג זה יכולות היו ליפול במרכז השלטון-בלבד, אם כי תמיכתם ה"ספונטאנית" של האזרחים הייתה לחלק מהריטואל הקבוע המלווה את הפעולה. יסוד שני היה האינטנסיביות הרבה, והעובדה, שהכיבוד ניתן לעיתים מזומנות לגיבורים חיים ופעילים, ובראשם, כמובן, לסטאלין עצמו. בניגוד לדגם הקדום, לא חייב להיות קשר בין מייסד העיר לגיבור המונ-צח בשמה. בניגוד לדגם הישראלי, אין המונצח חייב להיות בין המתים. ומה שמ-רכזי לנוהג הסובייטי: כדי לכבד את גיבור-המשטר, ולהכריז על שייכותם למיתוס הכל-סובייטי, מותר להקריב שמות מסו-רתיים. מנהג זה הבטיח חדירה עמוקה ביותר של המיתוס הסובייטי לתרבות, תוך דחיית רבדים ותיקים של התרבות המקומית: המיתוס החדש, מיוצג באמצ-

הסבת שמן של ערים ותיקות, וקריאתן בשמות גיבורי המשטר, היה למאפיין של התרבות הסובייטית. אין המדובר כמובן בהמצאה סובייטית: בעולם העתיק נקראו ערים חדשות לעיתים קרובות על שמות מייסדיהן (אלכסנדריה ואנטיוכיה, למשל) או שהומצאו מייסדים מיתיים כדי לקשור את שם העיר לגיבור-פטרו (רומא המיוחסת לרומולוס ורמוס). מקומות ישוב רבים בארצות-הברית, כולל הבירה, נקראו על שם גיבורים מקומיים ולאומיים. מהגרים כיבדו באמצעות שם עיר את מולדתם הישנה (כך, למשל, בירת צפון דקוטה היא ביסמארק). המינהג הציוני היה לקרוא ליישובים חדשים על שם גיבורי המיתוס הציוני, וכל עיון, ולו החטוף ביותר, במפת ישראל מלמד עד כמה נפוץ נוהג זה: הרצליה, כפר רופין, ימין אורד הן רק שלוש דוגמאות לשמות כאלה. אולם הדגם הסובייטי הציג כמה

לאור הנר, בימי המצור על לנינגרד
הקרבה טוטאלית של חיילים ושל אזרחים – עד לניצחון

זוג לפני חתונתו; ליד אנדרטה
לחללי מלחמת העולם השנייה
במקום השקיעה ביפו

ריז על הגנת סטאלינגרד כעל משימה קדושה, ואמנם, לאחר מאבק עיקש ומר נכנעה הארמיה השישית הגרמנית לכוחות הסובייטיים. סטאלינגרד סימנה נקודת מפנה במהלך מלחמת-העולם השנייה: זו הייתה הפעם הראשונה שהתקדמותו של הצבא הגרמני נעצרה. סטאלינגרד הייתה לסמל, בעולם כולו, לנחישות ולגבורה הסובייטית; בפאריז, למשל, קרויה תחנת מטרו בשם "סטאלינגרד", לכבודו של הניצחון הסובייטי. גם עמידתם רצופת הסבל והקרבות של תושבי לנינגרד, במצור הגרמני על העיר, נעשתה ב"זמן אמיתי" למרכיב הירואי במיוחד של סיפור המלחמה. גבורתם ועקשנותם של תושבי לנינגרד הועלתה על נס בסימפוזיה השביעית של שוסטקוביץ', תושב העיר, היא "סימפוזיית לנינגרד", שנכתבה בעת המצור. יצירה זאת נעשתה מיד במערב לסמל לעמידת הגבורה של העם הסובייטי במלחמה, ונוגנה שוב ושוב באולמי קונצרטים בצפון-אמריקה. שני פרקים הירואיים אלו של סיפור המלחמה נקשרו בשמותיהם של שני גיבורי המרכז-זיים של המיתוס הסובייטי: לנין וסטאלין. אין ספק כי הפוטנציאל הסימבולי של השמות תרם להחלטת סטאלין להקרבה טוטאלית (ולא שלו, כמובן, אלא של חייליו ושל אזרחי הערים), עד להשגת הניצחון בקרב. משמעות נפילת הערים האלה הייתה פגיעה חמורה במיתוס הסובייטי ובסמליו המרכזיים – וזה לא בא בחשבון.

מה שידוע במערב כ"מלחמת-העולם השנייה" מוכר בברית-המועצות כ"מלחמה הפטריוטית הגדולה". מבחינתה של ברית-המועצות זו החלה ביוני 1941, עם הפלישה הגרמנית. המיתולוגיה של המלחמה נעשתה עוד במהלכה. השם שניתן למלחמה, למשל, נסמך על תקדים היסטורי מוכר היטב: המלחמה בצבאו הפולש של נפוליאון, ב-1812, והתבוסה הניצחת שנחל הקיסר הצרפתי בערבות השלג של רוסיה, אותה תיאר טולסטוי באופן כה חי ב"מלחמה ושלום". סטאלין לא היסס לעשות שימוש בגיבורים היסטוריים, מהתקופה הפרה-סובייטית, כשנמדה היה כי החייאת מיתוסים היסטוריים קדומים עשויה לשרת מטרות תעמולתיות מוגדרות. ב-1938, כשריחפה באוויר סכנה של מלחמה עם גרמניה, קם לתחיה רשמית מיתוס אלכסנדר נייבסקי, הגיבור הרוסי הקדום, שבלם את התקדמות צבאות המסדר הטיוטוני (המייצגים את הגרמנים) ב-

1242 לתוך רוסיה. סרגיי אייזנשטיין ביים את הסרט, שהוקדש לגיבור הרוסי הקדום; המלחין סרגיי פרוקופייב הלחין את המוזיקה לסרט, היא הקנטטה "אלכסנדר נייבסקי". שנים ספורות לאחר מכן, בעוד כל המשאבים של החברה ושל הכלכלה מגויסים למלחמה, החיה סטאלין גיבור רוסי נוסף: הצאר איוואן ה-4, הוא איוואן האיום, שנועד לשמש תקדים היסטורי למנהיג הסובייטי. גם את הסרט "איוואן האיום" ביים אייזנשטיין, ואת המוזיקה, שוב, הלחין סרגיי פרוקופייב.

בימת קונגרס הקומינטרן, 1935
דמותו של סטאלין נסמכה על אלה שקדמו לה

החג של תנועת הפועלים הבינלאומית. עם תהליך הדה-סטאליניזציה נדמה היה שטיהורו של המיתוס הסובייטי מגילוייו היותר בוטים של פולחן האישיות יביא לרגיעה בתהליך התפתחותו של המיתוס המכונן. כמובן, הדגם שנקבע בעת שלטונו של סטאלין, לפיו מונצחים מנהיגי המדינה במפה הגיאוגרפית הסובייטית, המשיך לתת את הטון. לאחר מותו של ברז'נייב הונצח שמו של המנהיג הסובייטי במפה הסובייטית. כך גם כובד זכרו של צ'רניינקו, יורשו הישיר של ברז'נייב בקרמלין, שמת חודשים ספורים לאחר שעלה לשלטון. באפריל 1985 התפרסם כי הוחלט לקרוא על שמו עיר בסיביר (מקודם: שרפובו), במחוז שבו נולד המ-נהיג המת, כמו גם רחובות, בניינים וספינה. סיפורי הגבורה של צ'רנוביל הבי-או עימם גיבור עממי חדש, ליאוניד טליצ'ניקוב, כבאי בן 35, שלחם בחירוף-נפש נגד השרפה בכור הגרעיני. אך טליצ'ניקוב לא נעשה גיבור רשמי של המיתוס המכונן הסובייטי, אלא גיבור לשעה, שסימל את ההקרבה ואת הגבורה של "האיש הפשוט" במאבק כנגד הקטסטרופה. הגלגנוסט והפרסטרופיקה כוונו לתקן את הסדר הסובייטי, ובמסגרת זאת גם בוצעו התיקונים המתאימים במיתוס המכונן, כאלה שלא סיכנו, לא את הסדר הסובייטי עצמו ולא את המיתוס המכונן שלו.

אנדרטאות מונומנטאליות שנבנו במרכזה של כל עיר סובייטית, ושהיו להיכלי זיכרון וגבורה. הסגנון היה כמובן "ריאליזם סוציאליסטי", והכלים האמנותיים, כרגיל באנדרטאות מסוג זה, שימשו כדי לבטא באופן הישיר ביותר את עיקרי המיתוס ואת לקחיו: גבורה והקרבה מוחלטת, מחד גיסא, מוטיב ההגנה על המולדת הסובייטית, מאידך גיסא – כאשר, בה-תאם לדוקטרינה, ההגנה על המולדת הסובייטית הייתה, בעת ובעונה אחת, גם ההגנה על השלום ועל הקידמה האוניברסלית. חדירתו העמוקה של המיתוס לפולקלור הסובייטי מצאה ביטוי מרשים בכך שאתרי הנצחה אלה נעשו לאתר מקובל, שם מצטלמים זוגות לפני טקס חתונתם. השמחה והזיכרון התערבבו, כשאת מקומה של השמש השוקעת לים יפו מחליפה, באלבומים סובייטיים רבים, האנדרטה המוקדשת לא-לה ש"במותם איפשרו את החיים" – במסגרת הסדר הסובייטי, כמובן. ובמסגרת מיסוד מיתוס ההגנה על המולדת הסובייטית ב"מלחמה הפטריוטית הגדולה" הוכרז יום הניצחון על גרמניה הנאצית – ה-9 במאי (במערב, בגלל הב-דלי השעות, יום זה מצוין ב-8 במאי) ליום חג לאומי כלל-סובייטי, מרכיב חשוב בלוח השנה הסובייטי לצד יום המהפכה, המבטא את מיתוס לידת הס-דר המהפכני, ויום ה-1 במאי, הוא יום

הדגם ההיסטורי נועד להציג את הצאר כמי שדאגתו לעמו עמדה בראש מעייניו ואילו אכזריותו, הידועה לשמצה, כוונה כנגד אויבי העם ומנצלו, הם הבויארים, ומה שלא פחות חשוב: כמי שהסיר את האיום הטאטארי על ממלכתו והרחיב את גבולותיה (כיבוש קאזאן). סטאלין היה מודע היטב – כמוהו כגבלס בגרמ-ניה (הסרט האחרון שהפיקו האולפנים הנאציים היה סרט היסטורי על המערכה על קולברג, שם ניצח פרידריך הגדול, לא-חר שנראה היה כאילו אפסו סיכויים) – כי אפוסים היסטוריים וסיפורי גיבורים, כמובן בפרשנות הנכונה, הם כלי רב-עוצ-מה לגיוס ההמונים.

אולם "המלחמה הפטריוטית הגדולה" שימשה ליותר מאשר הזדמנות להחיית גיבורים קדומים ושלובם בכבוד הראוי בפנתאון הסובייטי. המלחמה עצמה שי-משה כור-ההיתוך ומקור לחוויה קולקטיבית, טראומטית והירואית בעת ובעונה אחת, שנוצלה ליצירת מיתוס כל סובייטי, של הגנה על המולדת הסובייטית. לא הייתה זו מלחמתה של רוסיה, אלא של ברית-המועצות, בה נטלו חלק כל העמים והלאומים, ולכן מתבקש היה לעשות שימוש בחוויה הקולקטיבית המשותפת הזו כדי להדגיש את הזהות הסובייטית. הקרבנות העצומים והנצחון סיפקו את התנאים הנחוצים למיתולו-גיזציה של המלחמה, שגיבוריה היו גנרא-לים מנצחים (ז'יקוב וז'ורושילוב), והמוני הלוחמים שאיבדו את חייהם בשדות הקרב, שנמתחו בין הוולגה לאודר, בין סטאלינגרד וברלין. "המלחמה הפטריו-טית הגדולה", שהייתה מלחמת הגנה על קיומו של הסדר הסובייטי, שימשה כור-מצרף לזהות הסובייטית. הסדר הסובייטי זוהה עם החופש משיעבוד, וההשת-תפות של האוכלוסיה הסובייטית כולה במאבק נגד האיום החיצוני (מלחמת האזרחים, לעומת זאת, הייתה נגד איום פנימי) סיפקה "מכנה משותף" ו"חוויה קולקטיבית", שיכולים לשמש גורם מאחד. ההקרבה והגבורה של המאבק הצבאי סיפקו, כמובן, את הסממנים המיתיים ההכרחיים לסיפור ההגנה על המולדת הסובייטית. חלק נכבד מהמי-תוס הוקדש לגיבורי המאבק, הם הנופלים. לאחר מלחמת העולם השנייה הופיע גם ברוסיה פולחן הנופלים, ששטף את אנגליה, צרפת וגרמניה לאחר מלחמת-העולם השנייה (בישראל הוא הו-פע לאחר מלחמת העצמאות). מיתוס ההקרבה והגבורה פוסל באבן, בדמות

כות קשות, שדורשות סבלנות וזמן; ניתוח אנדרטה והחלפת שם עיר, לעומת זאת, הן פעולות הפגנתיות פשוטות ביחס שיש להן הד ציבורי עצום. ההחלטה להחזיר ללנינגר ראו את שמה הראשוני, סט. פטרסבורג, הייתה החלטה לטובת המסורת הקדם-מהפכנית. פטרבורג, כזכור, הייתה עיר המהפכה; סט. פטרסבורג, לעומת זאת, הייתה הבירה הרוסית ומרכז תרבות ואמנות מהדרגה הראשונה. סילוקן של אנדרטאות לנין, גם הוא מפגין את ה"התנערות" מהמיתוס הסובייטי, אם כי תהליך הטיהור הסימבולי עצמו ייקח עוד זמן רב, כי הדבר כרוך בהחלפת מספר רב של שמות של רחובות ושל בתי ספר, מוסדות ציבור וגנים ציבוריים. בעידן של משה בר כלכלי, כל אלה כרוכים בהוצאות כספיות שיגרמו לדחיה.

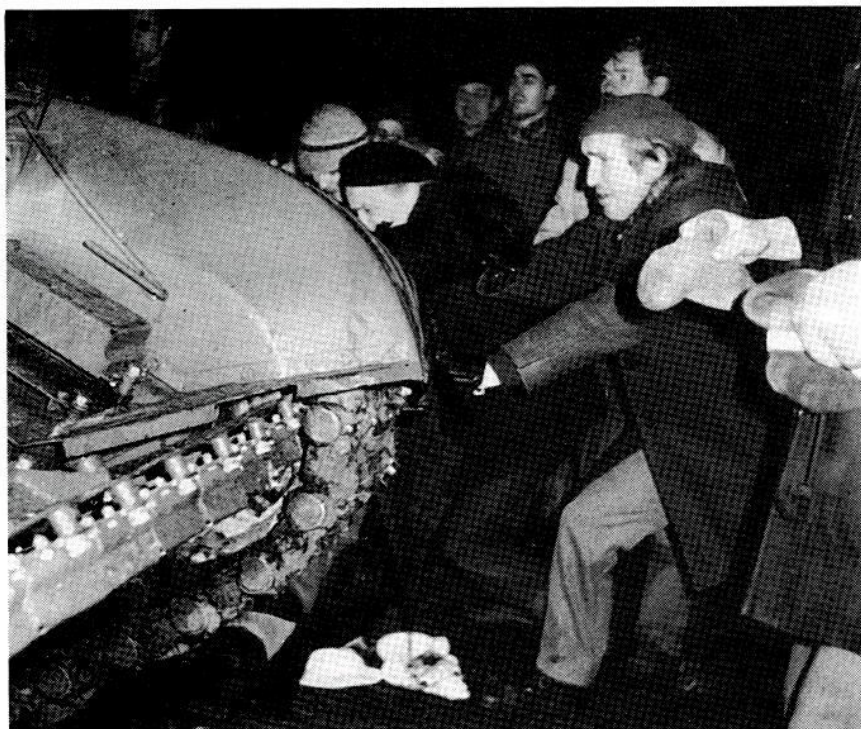
התמוטטותו של המיתוס הסובייטי פותחת את הדלת למיתוס חדש, כזה שיהיה מזוהה עם הסדר הפוליטי-חברתי החדש המתגבש. יש לצפות שהרפובליקות השונות, ה"עצמאיות" למחצה, תדאגנה ליצור מיתוס לאומי משל עצמן. ברוסיה, הגדולה שבין הרפובליקות, כבר הופיעו ניצנים ראשוניים למיתוס מכונן של הסדר החדש, שבאופן אירוני משהו גם הוא מיתוס של מהפכה עממית. האירועים ההרואיים במוסקבה, עמידתם של האזרחים לעומת הטנקים, הם חומר גלם מעולה לליצור מיתוס חדש, מיתוס לידתה של הדימוקרטיה הרוסית. האירועים סיפקו קדושים חדשים – שלושת הרוגי ההתנגשויות, שפולחנם החל כבר ביום שלמחרת האירועים. המדובר היה הן בפולחן רשמי והן בפולחן עממי-ספונטאני. ההמונים קידשו את מקום מותם בפרחים, בעוד המדינה הרוסית חלקה להם כבוד אחרון בהלוויה מלכתית מרשימה שהייתה גם היא ביטוי להזדהות ההמונים עם העניין למענו מתו. הסדר החדש מצא ביטוי סמלי מיידי עם הכרזתו של ילצין על החלפת שמה של הכיכר של פני בנין הפרלמנט הרוסי בשם "כיכר הפד-ראציה הרוסית", שם שסיפק את הכותרת לסדר החדש המתגבש. גם הגיבורים הנחוצים למיתוס המכונן של הסדר החדש נמצאו מיד. תהליך בניית המיתוס נמצא כרגע בעיצומו, בשלב הראשוני, ספונטאני שלו, כשעדיין קיימת זהות מוחלטת בין האינטרס הרשמי והרגש העממי. אך הדגם מוכר וידוע. בריקדות וקדושים-מתים הם חלק קונבנציונאלי של כל מיתוס מהפכני, בבטאם את ההרואיות וההקרבה שבמאבק לשחרור ולחרות.

אלטיות זוהה המיתוס המכונן הסובייטי עם הכיבוש הסובייטי, ודחייתו הייתה לחלק מהמאבק לשחרור לאומי. אין פלא אפוא שמיד עם כשלונו המרד ותחילת התהליך המואץ של השבת ריבונותו, נותצו פסלי לנין בכיכר המרכזית בוויילנה: הרחקתו של הגיבור הסובייטי המרכזי מהכיכר ביטאה את ההשתחררות מעול השלטון הסובייטי, שהפסל שימש סמלו המובהק. בפדרציה הרוסית, לעומת זאת, היה לנין חלק מסורתי מהמיתוס הלאומי – למרות השאלות והתהיות לגבי המשמעות שיש לייחס לו ולפעולותיו. הפסל הרב-אשון שנותץ במוסקבה היה זה של פליקס דז'יז'נסקי, אבי המשטרה החשאית השנואה, שיש לזכור גם, כי היה יהודי-פולני, ולכן מעולם לא נתפס כשייך באמת, ומחיקתו מהמיתוס הייתה, באופן יחסי, חסרת בעיות.

לנין היה רוסי, ואפילו עם התמוטטות הסדר הסובייטי, שכאביו המייסד שימש יו-תור משבעים שנה, שאלת מקומו במיתוס-לוגיה של הסדר החדש אינה פשוטה כלל ועיקר, ועוד תשמש נושא לדיון לוהט ועתיר רגשות. אולם לפחות בשלב הראשוני של קריסת הסדר החדש והתגבשות סדר פוליטי חדש, הפגיעה בלנין ובהיצגיו הציבוריים השונים היא מהביטויים היותר בולטים של השינויים המתחוללים. ארגון הכלכלה ויצירת סדר דימוקרטי הן מלא-

ברזניים, שהואשם באחריות לתקופת הקפאון ולהידרדרות, נמחק מהמיתוס: שמות רחובות ובנינים שוננו בפעולה, שסימנה לכל אזרח סובייטי ולכל משקיף מערבי, כי אכן תם עידן בתולדות ברית-המועצות. גורל דומה פקד את צ'רנינקו, ששמו נמחק גם הוא מהגיאוגרפיה הסובייטית. במסגרת ה"פתיחות" נעשה המיתוס המכונן, שעד אז נכתב בחדרי חדרים בקרמלין, והיה בחזקת טאבו מבחינתו של הדיון הציבורי, לנושא ציבורי, שמטבע הדברים טעון היה במטען רגשי רב. "קשישי הקרמלין" לא מצאו מגינים, שיטענו לזכותם לתפוס מקום של כבוד במיתוס המכונן. לעומת זאת, החלו להישמע קולות, מהצד הליבראלי, התובעים לבחון את מקומו של לנין במיתוס (לנין "הגיבור הטוב" לעומת סטאלין "הגיבור הרע"?), ואפילו הועלתה אפשרות הסבת שמה של לנינגרד לפטרבורג (או פטרסבורג). כחלק בלתי נפרד מהפתיחות הציבורית החדשה עליה הוכרז מלמעלה החל דיון ציבורי במיתוס המכונן הסובייטי. דיון זה היה ביטוי של הדיון בשאלת טיבו ומהותו של הסדר הסובייטי, ושיקוף שלו.

כשלונו הפיכת אוגוסט האיץ לא רק את תהליך הפירוק הפוליטי של המדינה הסובייטית אלא גם את התפוררותו של המיתוס המכונן הסובייטי. אלא שכאן יש להבחין בין התופעות השונות. במדינות הב-

אדם מול טנק – מיתוס חדש נולד